

Træk af universitetets idéhistorie i Danmark i første halvdel af det 20. århundrede

Af Svend Larsen

Det er en almindeligt accepteret opfattelse, at 2. Verdenskrig sætter skel i universiteternes historie. Efter 1945 lægges grunden til det nye 'masseuniversitet'. Antallet af ansatte og studerende stiger kraftigt fra ca. 1960, og der kommer flere universiteter til. Samtidig føres en ind imellem intens diskussion om universitetets opgaver og videnskabens rolle. Dette 'nye' universitet har en forhistorie; i den indgår historien om idéer, begrundelser, formål, principper og idealer forbundet med universitetet. I nogle lande var der i første halvdel af 1900-tallet en omfattende diskussion af universitetets væsen og opgaver. I Danmark var der ikke en tilsvarende vedvarende og systematisk diskussion. Et af de få mere omfattende bidrag er filosofen Svend Ranulfs bog Videnskabens Stilling i moderne Stater (1939). Selvom der ikke findes en parallel til den udenlandske diskussion, fremkom der i Danmark mere principielle udsagn om universitetets karakter og opgaver. Det er karakteristisk, at den danske universitetsdiskussion i denne periode oftest føres af universitetsfolk. Der er altså tale om universitetets selvforståelse med fokus på universitetet som kulturfaktor.

Universiteternes idéhistorie "omhandler de idéer, begrundelser, formål, principper og idealer, der har gjort sig gældende fra de europæiske universiteters tilblivelse i årene omkring 1200 og frem til i dag".¹ Som al anden historie viser denne del af idéhistorien mangfoldigheden i menneskers forestillinger, handlinger og tanker. Den sætter nutidens universitetsdebat i perspektiv ved at vise, at der er andre måder at tænke universitet på end den i dag fremherskende.

Det er almindeligt at betragte 1945 som et skæringsår i universitetshistorien.² I årene efter 2. Verdenskrig sker der en voldsom udbygning af universiteterne, og universiteter og videnskab bliver efterhånden selvstændige emneområder i politik og i den offentlige debat. Også i dansk sammenhæng giver det mening at sætte skel ved 1945, og udviklingen er velbeskrevet.³ Derimod betragtes overgangen fra 1800-tallet til 1900-tallet ikke som et afgørende skel i international universitets-

¹ Kjærgaard og Kristensen 2003: 31.

² Således også den store europæiske universitetshistorie, Walter Rüegg (2004) og (2011).

³ Hansen 2005. Hansen 2009.

historie. Anderledes i Danmark, hvor ændringen af Københavns Universitets styreform i 1902 betragtes som starten på en ny epoke, ikke uden forbindelse med at det også var året for “systemskiftet” i landets styreform, altså gennembruddet for det parlamentariske demokrati.⁴

Generelt for perioden 1900-1945 var de danske højere læreanstalter under pres økonomisk og styringsmæssigt, de var universitetet i defensiven.⁵ Samtidig var det en periode, hvor danske universitetsforskere fik stor international anerkendelse. Således blev fem ud af otte Nobelpriser i naturvidenskab og medicin tildelt danske forskere i perioden 1900-1945. Det hører dog med til historien, at store dele af de danske Nobelpristageres forskning blev finansieret af private danske og udenlandske fonde.⁶ Denne situation gav ikke anledning til nogen omfattende dansk diskussion af universitets opgaver og formål. I andre lande blev universitetets opgaver og formål derimod drøftet indgående. Som eksempler på markante indlæg i diskussionen kan nævnes arbejder af Abraham Flexner, Karl Jaspers og Eduard Spranger. De forsvarer universiteternes selvstyre og frihed over for krav om samfundsnytte. Der er samtidig en modbevægelse, som ser viden-skaben som leverandør af løsninger på tidens problemer, og som er frustreret over, at universiteterne undlader at engagere sig i politik og samfundsliv.⁷

Formålet med denne artikel er ikke at vise, at det skal betragtes som en fejl eller en mangel, at tilsvarende diskussioner ikke findes i Danmark i dette tidsrum. Formålet er at opspore og kortlægge de relativt få danske udsagn om universitetets formål og undersøge, om man kan se den begrænsede danske diskussion som udtryk for en bestemt opfattelse af universitetets placering i det danske samfund. Undersøgelsen bygger alene på offentliggjort trykt materiale, mens arkivmateriale ikke inddrages. Også i den forstand er der tale om en første indledende afdækning af periodens danske universitetstænkning.

Universitetets formål

Den norske universitetshistoriker Fredrik Thue har peget på, at det er et væsenstræk ved den tyske og den norsk-danske universitetstradition, at universitetet inkorporerer to strukturer: forskerakademiet og embedsskolen.⁸ Denne konstatering finder man bekræftet af flere af periodens udsagn om universiteter. Første sætning i betænkningen fra universitetskommissionen af 1912 lyder: “Universitetet har et dobbelt Formaal: at arbejde for Videnskabens Fremme og at virke for videnskabelig Kundskabs Udbredelse i vort Land, særlig blandt de Unge, hvis senere Livsvirksomhed forudsætter et videnskabeligt Studium (Præster, Jurister, Læger, Lærere ved de højere Almenskoler)”. Det fyndige udsagn er forfattet af to

⁴ Jf. Kryger Larsen 1993.

⁵ Holmgaard 2000.

⁶ Nielsen 2001.

⁷ Hall 1935. McGucken 1984.

⁸ Thue 1996: 463.

Andreas Blinkenberg, 1893-1982. Professor i romansk filologi ved Aarhus Universitet 1934-63. Rektor 1937-40. (Universitets-historisk Samling, Aarhus Universitet.)

markante videnskabsmænd: filosofen Harald Høffding og arvelighedsforskeren W. Johannsen samt den socialdemokratiske uddannelsespolitiker K. M. Klausen.⁹ De to opgaver, forskning og uddannelse, hænger nøje sammen, men det særlige ved universitetet er, at grundlaget for det hele er den ubundne sandhedssøgen. Kun forskeren, der redeligt og tålmodigt arbejder med sit stof, kan give den studerende den indsigt, der er en forudsætning for, at han eller hun kan vurdere de videnskabelige resultaters rækkevidde og anvende dem på rette måde under skiftende forhold. Den rationelle kritik er eneste autoritet, og dogmer, tro og tradition har eller bør ikke have nogen rolle. Det er udtryk for 'modernisternes' sejr over 'traditionalisterne'. Man kan se teologiprofessor C. Henrik Scharlings pjece om konsistorium som en af de sidste bagpostfægtninger fra den

gamle garde. Scharling fremhæver den autoritet, der følger af traditionen, og ser traditionen som universitetets bolværk mod krav fra det omgivende samfund.¹⁰ Denne byggen på traditionen er en tankegang, som er fremmed for senere universitetsfolk. I sin tale til de nye studenter fremhæver Otto Jespersen (professor i engelsk ved Københavns Universitet 1893-1925), at "videnskaben skal og kan ta skyklapperne fra jer, udvide jeres syn, og dærigennem frigøre jer for snæversyn og snæversind".¹¹ Og Andreas Blinkenberg (professor i romanske sprog ved Aarhus Universitet 1934-1963; rektor 1937-1940), kalder i sin immatrikulationstale den intellektuelle åndstype for "revolutionær", netop fordi "begrebet tradition i sig selv ingen mening kan have som begrundelse for nogen anskuelse".¹² Selvom tanker som Scharlings ikke udtrykkes offentligt i perioden, er det ikke udelukket, at nogen har haft sådanne tanker. At konstatere om det er tilfældet, vil kræve en mere omfattende gennemgang af f.eks. brevmateriale. Pelle Oliver Larsens undersøgelse af ansættelsessager ved Københavns Universitets Filosofiske Fakultet viser dog, at mange diskussioner og egentlige konflikter først og fremmest var af

⁹ Betænkning 1913: 3.

¹⁰ Scharling 1902: 13-14, 30.

¹¹ Jespersen 1932: 21.

¹² Blinkenberg 1939: 41.

faglig karakter. De drejede sig om, hvad der bør tælle som videnskab, snarere end om hvad der er universitetets formål og opgaver.¹³

Den helt dominerende opfattelse er, at universitetets samfundsopgave er at udvikle og fremme, bevare og sprede sand kundskab. Det gav på den ene side afgrænsning til krav om at tage hensyn til traditioner, uanset om de er faglige, nationale eller religiøse. På den anden side gav det en afgrænsning til kravet om nytte. En markant afvisning af nyttekravet finder man hos J.L. Heiberg (professor i klassisk filologi ved Københavns Universitet 1896-1925). Han stiller spørgsmålet, hvad nytte videnskaben gør, og svarer, at erkendelse har værdi i sig selv. "Trangen til Erkjendelse er det, der gjør Mennesket til Menneske".¹⁴ Som eksempel nævner han H.C. Ørstedes opdagelse af elektromagnetismen. Den muliggjorde telegraphen, "men Opdagelsens Betydning er ikke afhængig af, at den muliggjorde Telegraphen; Kilden rinder, hvadenten den kommer til at drive Møller eller ej".¹⁵ Andreas Blinkenberg skelner også mellem den 'rene erkendelsesdrift' og den 'nyttige uadvendthed', men han ser dem ikke som absolutte modsætninger. Han fremhæver, at den absolutte grundbetingelse for videnskabens trivsel er "Frihed for Tanken til at bevæge sig, hvorhen dens indre Krav driver den". Men det udelukker ikke et nytteperspektiv. Kun ved at være formålsløs, opfylder videnskaben sit formål. Det er paradokset: "Det der tilsyneladende løser den [videnskaben] ud af Livet, det, der fritager den for alle nære Krav til Resultater og forlener den med den Langsomhed og Ro, som den har Behov, det er netop det, der paa ny dybest gindsætter den i Virkeligheden, giver den et fast Greb om Virkeligheden og Herredømme over Naturen".¹⁶

I opfattelsen af universitetets formål ligger den danske diskussion på linje med diskussionen i lande som Tyskland og USA. Men der er emner, der fylder i andre lande, som ikke fylder i dansk sammenhæng. Universitet og videnskab opfattes i Danmark som meget tæt sammenknyttede. Med Rune Slagstads ord er universitet kundskabens hovedhus.¹⁷ Ideer om særskilte 'rene' forskningsinstitutioner, i statsligt regi eller i form af industrilaboratorier, er ikke udbredte. En af de få, der foreslog en sådan løsning, var Edvard Lehmann (docent i religionshistorie ved Københavns Universitet 1900-1910, professor i Berlin 1910-1913, i Lund 1913-1927). I sin kommentar til universitetskommissionens betænkning ser han forskningsinstitutter som det, dansk universitetsliv mest trænger til, fordi de vil give forskerne ro til at forske.¹⁸

Man kan sige, at det er begrebet om *forskningsuniversitetet*, der dominerer tidens danske universitetstænkning – selvom ordet 'forskningsuniversitet' ikke

¹³ Larsen 2010.

¹⁴ Heiberg 1929: 11.

¹⁵ Heiberg 1929: 3.

¹⁶ Blinkenberg 1938: 24.

¹⁷ Slagstad 2006: 35-166.

¹⁸ Lehmann 1914: 421-422.

bruges. I forskningsuniversitetet hører forskning og undervisning sammen; forskning er ikke skilt fra universitetet til udførelse i akademier eller specialskoler (som f.eks. de franske 'grandes écoles'). I forskningsuniversitetet er den faglige kerneaktivitet ikke længere kun forelæsninger, men også forskningsbaseret undervisning i form af seminarer, der foregår i fagbestemte laboratorier, og forskning er, hvad vi i dag vil kalde grundforskning.¹⁹

Universitetets fagsammensætning er ikke et emne, der fylder meget. I debatten om et nyt jysk universitet dukkede der enkelte forslag op om, at et nyt universitet skulle have et andet sigte end det københavnske. I 1907 foreslog direktøren for Polyteknisk Lærestanstalt G.A. Hageman således, at et nyt universitet skulle være mere "amerikansk" med et "landbo- og industrielt-teknisk Fakultet".²⁰ Det blev ikke til noget. Betænkningen om oprettelse af et nyt universitet peger på, at det nye universitet bør være et fuldt moderne universitet med undervisning "i alle de Fagvidenskaber, der i europæiske Lande almindeligvis henregnes til et Universitets Virksomhedsomraade".²¹ Den diskussion om universitetets opgaver, der er forbundet med Abraham Flexners navn, har ikke nedslag eller parallel i Danmark i 20. århundredes første del. Flexner fremførte en voldsom kritik af amerikanske universiteter for at negligere forskning og for at bruge tid og penge på uddannelser i "riff-raff in the shape of business, journalism, &c.", og han fremhævede de tyske universiteter som model.²²

Forholdet mellem opdragelse og uddannelse er også et emne, der fylder mindre i den danske diskussion end i den amerikanske, britiske eller tyske diskussion. I en præsentation af britiske universiteter nævner Ernest Barker, at vægten på "building of character" er et særkende for britiske universiteter.²³ Der er den anglo-amerikanske tradition for 'liberal education', som lægger vægt på opførelse og de studerendes (fysiske) sundhed frem for på kundskaber, og hvor universitetslæreren nærmest træder i forældrenes sted.²⁴ Det dannelseskoncept afviser Karl Jaspers som relevant for universitetet. Dannelse kræver opdragelse, kundskab kræver uddannelse, og ånd kræver kommunikation, kamp for sandheden båret af "Pathos der Objektivität", og universitetet er først og fremmest åndens 'sted'.²⁵ Sådanne filosofiske udsagn ses ikke i den danske diskussion. Edvard Lehmann efterlyser "det direkte pædagogiske, at udvikle deres [de unges] Race og Karakter, det der ved de engelske og amerikanske Universiteter spiller saa stor en Rolle".²⁶ Men generelt er det fagkundskaben, den rationelt begrundede indsigt, der ses som universitetets kerne. Andreas Blinkenberg nævner, at der er en personlig

¹⁹ Clark 2006: 238, 438.

²⁰ Albeck 1978: 110.

²¹ Betænkning 192: 10.

²² Flexner 1932: 123. Flexner 1994.

²³ Barker 1932: 116.

²⁴ Rothblatt 1993.

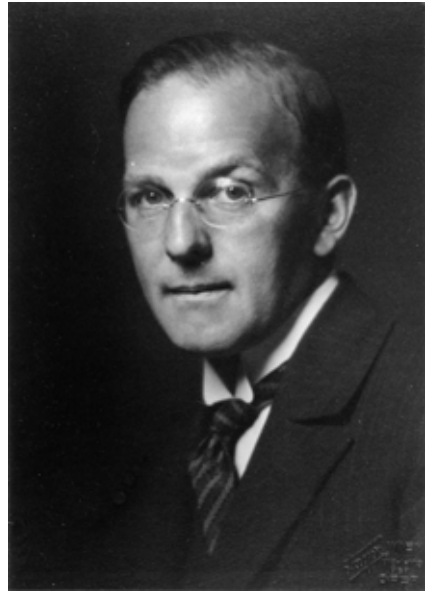
²⁵ Jaspers 1923: 17-23.

²⁶ Lehmann 1914: 421.

dimension, men den er nøje knyttet til det videnskabelige arbejde: “Taalmodighed og Ærlighed i Forskningen bliver Kærnepunkter i den Karakterens Dannelse, der ogsaa skal være Studiernes Resultat”.²⁷

Kultur som referenceramme

De spørgsmål og synspunkter, der ses i den danske debat, er ikke specifikt danske. De ses også i universitetsdiskussionen i andre lande. Men der er meget få referencer i den danske debat til udenlandske forhold eller til udenlandsk litteratur om emnet. Det kan hænge sammen med, at den danske diskussion – bortset fra kommissionsbetænkningerne – primært er at finde i forskellige lejlighedsskrifter såsom taler. Undtagelsen er den århusianske filosofiprofessor Svend Ranulfs bog *Videnskabens Stilling i moderne Stater* (1939). Den er unik ved, at den fremlægger og diskuterer den tids centrale

*Svend Ranulf, 1894-1953.
Professor i filosofi ved Aarhus Universitet
1939-53. (Universitetshistorisk Samling,
Aarhus Universitet.)*

litteratur om universitetets formål og opgaver i USA, Tyskland og Sovjetunionen. Ranulf så selv bogen som en skitse til “et pædagogisk Program” for et nyt kursus i erkendelsesteori til afløsning af den hidtidige filosofikum-undervisning.²⁸

Sammenlignet med en senere tids universitetsdiskussion foregår den danske diskussion ikke med ’faste’ begreber eller med anvendelse af specifikke teoridannelser (Humboldt-universitetet, Mode-2, big science osv.). Svend Ranulf er – så vidt jeg kan konstatere – den eneste danske forfatter i dette tidsrum, der nævner Wilhelm von Humboldt, og det sker uden at tildele Humboldts universitetsideer den rolle, de senere har fået.²⁹ På det punkt er Danmark dog ikke en undtagelse. Også i Norge drøftede man på dette tidspunkt universiteter uden brug af Humboldt.³⁰

Rekonstruerer man den ramme, den danske universitetsdiskussion bevægede sig inden for, bliver resultatet, at ’kultur’ var referencerammen. I Universitetskommissionens betænkning fremhæver man universitetets “Betydning som

²⁷ Blinkenberg 1940: 61.

²⁸ Ranulf 1946: 7.

²⁹ Ranulf 1939: 68.

³⁰ Langholm 2001.

Kulturfaktor”³¹, og i Andreas Blinkenbergs universitetstaler kommer den kulturelle referenceramme klart til udtryk. Talerne gør det også klart, hvad der i denne sammenhæng menes med kultur. Det er jo ikke en given sag, hvilket følgende illustrerer. I sin gennemgang af mellemkrigstidens forskning- og uddannelsespolitik anfører Henrik Knudsen, at “universitetsforskningen blev associeret med kultur og derfor mest blev betragtet på linje med konsumtion og luksus”.³² Det er et helt andet kulturbegreb end det, der bruges i tidens danske universitetsdebat. Den omfattende tyske litteratur om universitetets formål og opgaver er i høj grad præget af idealistisk filosofi (Platon og tysk idealisme fra første halvdel af 1800-tallet). Resultatet er en hierarkisk tænkning om universitetet, hvor universitet og videnskab er noget højere og hævet over det praktiske liv med økonomi og politik. Anderledes med det kulturbegreb, der danner rammen for den danske universitetsdiskussion. Universitet og videnskab er en del af en helhed, som er den samlede sum af menneskelig aktivitet, menneskehedens kulturarv. Blinkenberg taler om den almenmenneskelige kulturudvikling, den fællesmenneskelige kultur, menneskeåndens vækst og om det almenmenneskelige ideal af viden og kultur.³³ Han advarer i den forbindelse mod “Afgudsdyrkelse” af det danske, “et Universitets Idé kan kun være den at være universel, at ville se ud over alle Grænser”.³⁴ For Blinkenberg og andre havde videnskab som del af kulturen slet ikke noget at gøre med luksus. Universitetet var det sted, hvor forskere med tilbagetrukken ro, kritisk vurdering og ubestikkelig redelighed skabte ny viden og gav den videre til andre, og dermed bidrog til menneskehedens udvikling. Universitetslærerens opgave er, med åbenhed og selvstændighed, at yde sin “Indsats i Menneskehedens Arbejde og i Menneskehedens Tjeneste”.³⁵ Opgaven udføres i vekselvirkning og kappestrid med andre forskere, og derved afværges “en Fare for Ensidighed og Stillestaaen”.³⁶

Det er vigtigt at understrege, at der her ikke er tale om en naiv fremskridtstro. Der er tale om en kulturforståelse, der bygger på, at videnskaberne (natur- og kulturvidenskaberne i forening) lærer, at alt udvikler sig. Det er et grundlæggende vilkår, og det er derfor forkert at bremse udvikling af hensyn til tradition, tro eller ideologi. Hvis man prøver det, bliver resultatet med Heibergs ord, at horisonten indsnævres, “og Livet stivner i Fordom og Convention”.³⁷

Mennesket er kendetegnet ved fornuft. Universitetet er selvsagt ikke det eneste sted, hvor fornuften bruges. Men det er det sted, hvor fornuften, tanken, skal udfolde sig helt frit, for at universitetet kan løse sin samfundsopgave. Heraf dra-

³¹ Betænkning 1936: 5.

³² Knudsen 2006: 324.

³³ Blinkenberg 1940: 59-60.

³⁴ Blinkenberg 1940: 56.

³⁵ Blinkenberg 1939: 34.

³⁶ Blinkenberg 1943: 28.

³⁷ Heiberg 1929: 6.

ger Svend Ranulf den konsekvens, at universitetet så at sige på forhånd har valgt side mellem demokrati, hvor fornuften kan bruges frit, og diktatur med brutal magtudøvelse. I Ranulfs optik skal universitetet fremme kritisk og anti-autoritær tænkning og på den måde tjene demokratiet. Universitetet bliver del af en kulturkamp, hvor forstands- og videnskabsfjendtlige synspunkter skal bekæmpes for at undgå en "Regeringsform baseret paa Vold og ydre Autoritet i Stedet for paa Forhandling, Fornuft og gensidig Overenskomst".³⁸ Måden, det skal ske på, er ikke at indskrænke lærefriheden, men at undervise flest muligt i kritisk tænkning som modvægt mod propaganda.³⁹ I et senere tilbageblik på den bog, hvori han præsenterede udenlandsk universitetstænkning, nævner Ranulf, at den politiske hensigt med bogen bryder med kravet om, at videnskaben skal være upartisk i politisk henseende. Kravet gælder almindeligvis, men "Forholdet er et andet, naar man staar over for en politisk Bevægelse, som hævder at besidde en Videnskab for sig selv, inspireret af Intuition og af Raceinstinkt, og som derfor med Haan afviser alt, hvad man ellers plejer at forstaa ved videnskabelige Objektivitet. Under saadanne Omstændigheder har en Videnskabsmand i Kraft af at han nødvendigvis i sit daglige Arbejde paa den ene eller den anden Maade maa tage Stilling til Kravet om Objektivitet, tillige taget Parti for eller imod Fascismen, hvad enten han véd det eller ej, og hvad enten han vil indrømme det eller ej".⁴⁰

Akademisk frihed

Uanset hvad der er det idémæssige grundlag for udsagn om universitetets formål og opgaver, er der enighed om, at akademisk frihed er en forudsætning for, at universitetet kan opfylde sit formål. Videnskabens og dermed universitetets vilkår er frihed, fastslår Andreas Blinkenberg: "Frihed til at forske uden at være afhængig, materielt og aandeligt, af nogen Magt i Samfundet".⁴¹ I Danmark som i en række andre lande var (og er) universiteter primært statsfinansierede, de er statslige institutioner, og med Eduard Sprangers ord kan universitetets frihed derfor ikke være en frihed *fra* staten, men en frihed *i* staten.⁴² Hvori består friheden så? Et enkelt og klart svar giver Københavns Universitets rektor Jens Nørregaard (professor i kirkehistorie 1923-1953; rektor 1942-1948). I en fremstilling af procedurerne ved ansættelse af universitetslærere fremhæver han, at sagkundskaben i sidste instans har det afgørende ord, og "Ministeriet har paa sin Side stedse fulgt den fagkyndige Indstilling eller en Flertalsindstilling fra Fagkundskaben. I dette er Universitetets videnskabelige Frihed begrundet".⁴³ Friheden består altså i, at ingen udefra griber ind i universitetets faglige forhold. Det overlades til

³⁸ Ranulf 1939: 49-50.

³⁹ Ranulf 1939: 111-115.

⁴⁰ Ranulf 1946: 8.

⁴¹ Blinkenberg 1940: 54.

⁴² Spranger 1930a: 87.

⁴³ Nørregaard 1943: 16.

universitetet selv at kontrollere forhold vedrørende fagenes forskning og undervisning. Blinkenberg taler om på den ene side ansvar og pligt til at løse opgaverne og på den anden side om retten til at få friheden respekteret.⁴⁴ Man kan tale om en fair løsning: Universitetet frembringer ny viden og uddanner kvalificeret arbejdskraft mod at få lov til at styre sig selv. Det er en faglig selvjustits.⁴⁵ Opfattelsen af, at forskernes faglige autonomi fører til det bedste resultat, er kernen i den amerikanske opfattelse af forskningsuniversitetet.⁴⁶ Den dækker også tidens danske universitetsdebat.

Som nævnt er akademisk frihed ikke en absolut frihed fra indblanding udefra, og i 1935 nedsatte undervisningsministeren en kommission, som skulle se på "forskellige Forhold vedrørende Københavns Universitet". Ønsket er "Forenkling, Tilpasning og Besparelse", og der efterspørges også en gennemgang og efterfølgende ændring af studieplanerne for at sikre, at de studerende gennemfører studiet med eksamen inden for normal tid.⁴⁷ Resultatet blev, at Københavns Universitet ved siden af en rektor fik en administrator med ansvar for al økonomiforvaltning, vel at mærke udpeget af og med direkte reference til ministeriet. Der var meget lidt diskussion af kommissionens arbejde, både internt på universitetet og i offentligheden, hvilket har undret en eftertid.⁴⁸ En af de få, der ytrede sig offentligt, var Svend Ranulf. Som led i en effektivisering foreslog kommissionen, at undervisningen i filosofikum gøres mere ensartet, "hvilket ogsaa vil ændre den urimelige Tilstrømning til en enkelt Professor".⁴⁹ Ranulf peger på, at kommissionens forslag må betragtes som forsøg på indgreb i lærefriheden.⁵⁰ Det virker hårdt trukket op, og var næppe grund til, at ændringen af filosofikum ikke blev gennemført.

Generelt lader det til, at de involverede har valgt at betragte de ændringer, der kom ud af kommissionsarbejdet som rent administrative ændringer, der ikke anfægtede universitetets idégrundlag. Kommissionens formand, departementschef Frederik Graae, konstaterer, at der blot er tale om en oprydning i en "ejendommelig Art af Selvstyre" uden faste regler for kompetencefordeling, og han fremhæver, at "Universitetets videnskabelige Frihed er en Betingelse for Institutionens fortsatte Betydning som Kulturfaktor. Paa hele det videnskabelige og undervisningsmæssige Omraade bevares Universitetets Selvstændighed, men paa den økonomiske og almindelige administrative Forvaltnings Omraade indføres Statens sædvanlig Administrationsformer".⁵¹

⁴⁴ Blinkenberg 1940: 54.

⁴⁵ Cole 2009: 53.

⁴⁶ Clark 2006: 463.

⁴⁷ Betænkning 1936, 1. del: 3.

⁴⁸ Holmgaard 2000: 679-681. Kryger Larsen 1993: 601-602.

⁴⁹ Betænkning 1936, 4. del: 28.

⁵⁰ Ranulf 1939: 108-116.

⁵¹ Graae 1936: 85.

Trusler mod universitetets idégrundlag

De toneangivende tyske 'universitetsteoretikere' ser mange trusler mod det ideale universitet. Specialisering, etablering af nye erhvervsrettede fag og krav om effektivitet opfattes som trusler, der bekæmpes under navn af positivisme, pragmatisme og utilitarisme. Men den største trussel er demokratiseringen og den niveausænkning, der ses som den uundgåelige konsekvens.⁵² I den danske diskussion er der nok kritik af universitetsforhold, såsom bevillingernes størrelse, universitetslærernes forhold, lokaleforhold og lignende. Men der er kun få udsagn, der handler om trusler mod selve universitetets idégrundlag. Andreas Blinkenberg konstaterer i november 1940, at videnskaben og universitetet har et grundlæggende krav om frihed, og "lykkeligvis er det et Krav, som her i vort Land er opfyldt fuldtud".⁵³ Tidligere har han dog advaret mod "at ofre alt til den Tidens Molok, der hedder Tempo" og advaret mod "at gaa hele Studievejen med Examenskravets Skyklapper paa; til en frodig Udvikling hører andet end de ob-

⁵² Spranger 1930a: 148.

⁵³ Blinkenberg 1940: 54.

ligatoriske Kursers Staldfodring”.⁵⁴ Lignende synspunkter gør Svend Ranulf gældende. Han advarer mod et fænomen, man med Karl Jaspers’ ord kan benævne ’skolegørelse’ (’Verschulung’).⁵⁵ Ranulf beskriver en udvikling, hvor “Universitets-Undervisningen i stigende Grad synker ned paa et skolemæssigt Niveau” og refererer eksempler på, at et studium kan “gennemføre[s] uden nogen som helst Berøring med videnskabelig Aand og Tankegang”.⁵⁶ Det er dybt problematisk, når universitetets formål er at fremme kritisk tænkning ved at lade de studerende arbejde selvstændigt med stoffet under vejledning af forskende lærere. Men hvor Jaspers ser løsningen i at gøre universitetet til en institution for en åndselite og placere mange uddannelser i andre institutioner, foreslår Ranulf andre løsninger. Han foreslå en ændring af eksamenskravene, så der bliver lagt mere vægt på at prøve “Eksaminandernes Herredømme over den videnskabelige Metode i deres Fag” og mindre på hukommelsesstoffet. Samtidig kan staten bidrage til at skaffe videnskaben en mere fremtrædende plads ved universitetet ved bedre belønning af videnskabeligt arbejde, f.eks. ved at give indehavere af doktorgraden forspring i lønnings-anciennitet.⁵⁷ Karl Jaspers ser doktorafhandlingen som det akademiske livs grundpille.⁵⁸ Det samme synspunkt har Ranulf forfægtet flere steder. Et eksempel er Ranulfs breve til pædagogikhistorikeren Olaf Carlsen, hvor han indskærper, at Carlsen kun kan fremme pædagogik som universitetsfag, hvis han har en (dansk) doktorgrad.⁵⁹

En skole for de få

Som i andre lande drøftes i Danmark de problemer, der følger af et stigende antal studerende. Denne problemstilling var en del af baggrunden for periodens to universitetsbetænkninger (1913 og 1936). Men den danske tilgang er *inkluderende* i modsætning til den tyske. I den tyske diskussion møder man her igen en hierarkisk tænkning, idet der forfægtes et åndsaristokratisk princip som del af universitetets idé.⁶⁰ Karl Jaspers vender sig mod legater og anden studiestøtte. Tager man den slags i anvendelse, vil det føre til, at universitetet bliver befolket af stræbsomme, men småtskårne gennemsnitsmennesker, som ikke har den ånd, der skal gennemsyre universitetet.⁶¹ Der er i den danske diskussion en klar bevidsthed om, at universitetet er for de få. For eksempel anfører Andreas Blinkenberg, at universitetet “er efter sin Natur den Skole, der henvender sig til de faa, til en udvalgt Skare af unge, der faar det mærkelige Privilegium at blive stillet helt eller delvis uden for Kampen for det daglige Brød i Ungdommens bed-

⁵⁴ Blinkenberg 1939: 43.

⁵⁵ Jaspers 1923: 73-74.

⁵⁶ Ranulf 1939: 105.

⁵⁷ Ranulf 1939: 106-107.

⁵⁸ Jaspers 1923: 71.

⁵⁹ Riis Larsen 2013: 73-94.

⁶⁰ Lepenies 1989: 150.

⁶¹ Jaspers 1923: 69-70.

ste Læreaar”, men han fremhæver samtidig, at de to danske universiteter ikke har noget snævert klassepræg.⁶² Otto Jespersen accepterer brugen af ordet ’overklasse’ om universitetets lærere og studerende. Det er en overklasse, hvis adelsbrev “er dens Respekt for Videnskaben, den stærke Fornemmelse af Videnskabens ret og Betydning for hele Samfundslivet, idet selv den tilsyneladende mest unyttige og mest brødløse Videnskab har eller kan faa en uanet Betydning for alle Samfundets Medlemmer”. Og det er en anderledes overklasse: “En Overklasse der ikke sonder sig ud fra andre Klasser, men tværtimod søger at gøre andre Klasser delagtige i dens Goder og at optage saa mange som muligt i sig”.⁶³ Man kan altså godt opfatte universitetslivet som privilegeret. Men de privilegier, der i så fald er tale om, er privilegier, der er en forudsætning for, at universitetet kan løse sine samfundsopgaver. Den norske filosof Hans Skjervheim kalder dem funktionelt nødvendige privilegier. Han peger i den forbindelse på, at de kan begrundes på anden måde end ved den ofte benyttede henvisning til tysk universitetstænkning à la Humboldt; de er ikke nødvendigvis mandarin-privilegier.⁶⁴ Skjervheims påpegning tydeliggør en forskel mellem tidens danske (og norske) universitetstænkning på den ene side og den tyske på den anden side. Firkantet udtrykt er den tyske universitetstænkning anti-demokratisk, mens den danske er meritokratisk og foreneligt med demokrati. I Tyskland fastholdt man et professor-oligarki, en mindre gruppe professorer, der som en privilegeret gruppe styrede universitetet.⁶⁵ I Danmark blev dette oligarki afskaffet med ændringen af Københavns Universitets styrelsesform i 1902. Anciennitetshensyn blev afskaffet, og alle professorer fik samme adgang til at deltage i universitetets styrelse. At dette kollegiale selvstyre så var et demokrati alene for professorer, blev et stridspunkt i en senere tid. Det ændrer ikke ved, at da ændringen blev gennemført, blev det betragtet som et stort gennembrud for den moderne tids tænkemåde, “en reform i takt med tiden”.⁶⁶ Det er vanskeligt at forklare, hvorfor der er forskel på tysk og dansk (og måske nordisk) universitetstænkning. Det, man kan konstatere, er, at tysk universitetstænkning i høj grad er baseret på en forestilling om et skarpt skel mellem ’stat’ og ’samfund’. Staten repræsenterer det almene over for samfundets konfliktskabende særinteresser, og støtte til universitetet er en af de måder, hvorpå staten modvirker opløsende tendenser.⁶⁷ Den danske diskussion om universitetets formål og opgaver er baseret på en samfundsfilosofi, som ikke opererer med dette skel. Det er et udtryk for, at ideen om universitetet ikke kan ses isoleret fra mere almene samfundsfilosofiske forestillinger.

⁶² Blinkenberg 1940: 53.

⁶³ Jespersen 1932: 24.

⁶⁴ Skjervheim 1993: 110.

⁶⁵ Clark 2006: 450.

⁶⁶ Holmgård 2000: 668.

⁶⁷ Clark 2006: 446.

En del af helheden

Den danske idédebat om universitetet er ikke omfattende i første halvdel af 20. århundrede. Der føres en diskussion om universitetsforhold i universitetsrettede tidsskrifter og almene kulturtidsskrifter. Nævnes kan *Akademikeren*, *Akademisk Tidsskrift*, *Quod Felix*, *Studenten*, *Studium*, *Studenterbladet*, *Gads Danske Magazin* og *Tilskueren*. Emner, der tages op her, er emner som bevillingsforhold, universitetslærernes lønninger og arbejdstid, akademisk overproduktion, adgangsbegrænsning, studieforhold i form af bedre lokaler og legater til mindrebemidlede. Universitetets idémæssige grundlag behandles ikke eksplicit. Universiteter og videnskab er endnu ikke selvstændige områder hverken i politik eller forvaltning. Det er vanskeligt at finde politikerudsagn fra denne periode om universitetets grundlæggende formål og opgaver. For politikernes vedkommende kan man også med megen ret sige, at deres handlinger er mere interessante end deres ord – og den faktisk førte universitetspolitik ligger uden for denne artikels rammer.

Sammenlignet med den tyske idédiskussion om universitetet føres den danske diskussion i et lavt toneleje. For Karl Jaspers er universitetets idé en hellensk-tysk idé.⁶⁸ Universitetet er Platons akademi i tyske former, og den indsigt, der erhverves her, giver universitetet en særlig rolle i staten, som statens vogter, hævet over de skiftende meninger, der præger politik og samfundsliv i øvrigt. Eduard Spranger udtrykker det på den måde, at siden Platon og Hegel er den sande stat og det sande universitet nøje sammenknyttet.⁶⁹ I Danmark udtrykkes universitetets samfundsmæssige placering med helt andre ord. I betænkningen fra Universitetskommissionen af 1912 siges det kort, at universitetet “repræsenterer en Side af vort Folks Liv, der baade indadtil og udadtil er af stor Betydning”.⁷⁰ Den samme tanke formulerer Andreas Blinkenberg tredive år senere, idet han skriver, at universitetet i sit arbejde med forskning og videnskabelig undervisning “stedse vil forblive dybt forankret i Landets faste Grund, i det Folk, som har skabt det, og som det skal tjene”.⁷¹ Universitetet ses ikke som en lukket verden, men indgår i det fællesskab, som et samfund er. Det billede, der tegnes, er et billede af grundlæggende harmonisk vekselvirkning mellem folkets eller samfundets enkelte dele, og universitetet er én af disse dele. Ordene ’harmonisk vekselvirkning’ skal ikke udtrykke, at der ikke var kritiske røster eller utilfredshed. Det var der. I sin forvaltningshistorie tegner Jørgen Holmgaard et dystert billede af universitetets vilkår i Danmark i første halvdel af 20. århundrede. Han taler om “universitetets generelle deroute vis-à-vis stat og samfund i århundredets første årtier”, og om “den næsten småligt økonomiserende og kritiske linje, der blev ført over for universitetet og forskningen i perioden fra omkring 1910 til omkring 1940”.⁷²

⁶⁸ Jaspers 1923: 53.

⁶⁹ Spranger 1930b: 217.

⁷⁰ Betænkning 1913: 3.

⁷¹ Blinkenberg 1943: 37.

⁷² Holmgaard 2000: 675 og 679.

Det interessante i denne sammenhæng er, at disse forhold ikke førte til revisioner i opfattelsen af universitetets formål og opgaver. Rune Slagstad har analyseret udviklingen i universitetets stilling i Norge. Frem til 2. verdenskrig fungerede universitetet under den velkendte formel 'ensomhed og frihed'. Efter 1945 begyndte en ny udvikling under formelen 'samarbejde og kommunikation'.⁷³ Lignende gælder for Danmark. Ser man tilbage på universitetets idéhistorie i 20. århundredes første halvdel, synes der langt til den konfliktladede intensitet, som kendetegner den 'akademiske aktivisme', der begynder i Danmark umiddelbart efter afslutningen af 2. verdenskrig, med forestillinger om universitetet som drivkraft eller spydspids.⁷⁴ Og meget langt til en senere tids fagkritiske forkastelse af det klassiske universitetets grundlag, og endnu længere til forestillingen om kort vej fra idé til faktura.

Summary

Ideas and ideals in the Danish debate about universities in the first part of 20th Century.

The article gives an outline of the Danish discussion about the concept of a university before the development of the modern 'mass university'. Internationally there was a widescale publication of books and articles about the 'idea of the university', its mission and position in society. The Danish discussion was less widespread. Reports from three government commissions (1913, 1925, 1936) as well as addresses by university professors and rectors give some impressions of 'university thinking' at the time. Basically, universities are seen as important as part of general culture and not as a power house for economic expansion or a spearhead for social development. Academic freedom is stressed as an absolute precondition for performing research and research based education in universities; the predominant view was that academic freedom was not under serious threat.

⁷³ Slagstad 2006: 93.

⁷⁴ Knudsen 2010, kap. 6.

Svend Larsen, f. 1951, cand. mag. (filosofi/historie) fra Aarhus Universitet 1979. Undervisningsassistent Aarhus Universitet 1975-84. Ansat ved Statsbiblioteket i Aarhus fra 1982, vicedirektør 1986, direktør fra 2004. Har skrevet om de danske forskningsbibliotekers historie; arbejder på en fremstilling af den danske filosof og sociolog Svend Ranulfs værk. Kontakt: Statsbiblioteket: sl@statsbiblioteket.dk

Litteraturliste

- Albeck, Gustav (1978), Bidrag til det jyske universitets forhistorie. I: G. Albeck (red): *Aarhus Universitet 1928-1978* (s. 11-151). Aarhus: Universitetsforlaget.
- Barker, Ernest (1932), Universities in Great Britain. I: Walter M. Kotschnig & E. Prys (eds.): *The University in a changing world* (s. 85-120). Oxford: Oxford University Press.
- Betænkning (1913), *Betænkning afgiven af Universitetskommissionen af 7. oktober 1912*. København: Schultz.
- Betænkning (1925), *Betænkning afgiven af Udvalget om Oprettelse af et Universitet i Jylland*. København: Schultz.
- Betænkning (1936), *Betænkning afgivet af Universitetskommissionen af 1935*, 1. del. København: Schultz.
- Blinkenberg, Andreas (1938), Videnskabens vilkår. I: Andreas Blinkenberg: *Tankens vilkår. Betragtninger over nogle kulturproblemer* (s. 7-30). København: Nyt Nordisk Forlag, 1943.
- Blinkenberg, Andreas (1939), Tankens tidsaldre. I: Andreas Blinkenberg: *Tankens vilkår. Betragtninger over nogle kulturproblemer* (s. 31-51). København: Nyt Nordisk Forlag, 1943.
- Blinkenberg, Andreas (1940), Universitetet og dansk kulturliv. I: Andreas Blinkenberg: *Tankens vilkår. Betragtninger over nogle kulturproblemer* (s. 52-67). København: Nyt Nordisk Forlag, 1943.
- Blinkenberg, Andreas (1943); Aarhus Universitet. I: Svend Dahl (red.): *Danmarks Kultur ved Aar 1940*, bd. 7 (s. 25-37). København: Det Danske Forlag.
- Clark, William (2006): *Academic charisma and the origins of the research university*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Cole, Jonathan R. (2009):, *The great American university. Its rise to preeminence, its indispensable national role, why it must be protected*. New York: PublicAffairs.
- Flexner, Abraham (1932):, American universities as institutions of learning. I: Walter M. Kotschnig & E. Prys (eds.), *The University in a changing world* (s. 121-124). Oxford: Oxford University Press.
- Flexner, Abram (1994), *Universities : American - English - German / With a new introduction by Clark Kerr*. New Brunswick: Transaction [Oprindeligt udgivet 1930]
- Graae, Fr. (1936), Københavns Universitets nye Organisation. I: *Ministeriernes Maanedstidning*, vol. 20 (11), s. 85-86.
- D. Hall, D. et al. (1935), *The Frustration of science*. London: Allen & Unwin.
- Hansen, Else (2005), Effektivitet eller frihed? Diskussioner om universitetsstudier 1957-1960. I: *Uddannelsehistorie*, vol. 2005, s. 77-100.
- Hansen, Else (2009), Masseuniversiteter på tegnebrættet? 1950'ernes universitetsplanlægning i kommissioner og udvalg. I: Else Hansen & Leon Jespersen (red.), *Samfundsplanlægning i 1950'erne. Tradition eller tilløb?* (s. 227-294). København: Museum Tusulanums Forlag.
- Heiberg, J. L. (1929), Om videnskabeligt Arbejdes Værd og Vilkaar [Tale ved Kbhs Universitets årsfest 1916]. I: J.L. Heiberg: *Fra Hellas og Italien. Udvalgte Afhandlinger*, bd. 1 (s. 1-11). København: Jespersen & Pio.

- Holmgaard, Jørgen (2000), Universitetet. I: Tim Knudsen (red.), *Dansk forvaltningshistorie*, bd. 2 (659-694).
- Jaspers, Karl (1923), *Die Idee der Universität*. Berlin: Springer.
- Jespersen, Otto (1932), Tale ved immatrikulasjonen 3. september 1921. I: Otto Jespersen: *Tanker og studier* (s. 19-26). København: Gyldendal 1932.
- Kjærgaard, Peter C. og Jens Erik Kristensen (2003), Universitetets idéhistorie. I: Hans Fink m.fl.: *Universitet og videnskab. Universitetets idéhistorie, videnskabsteori og etik* (s. 31-143). København: Hans Reitzel.
- Knudsen, Henrik (2006), Politik, penge og forskningsvilkår. I: Henry Nielsen & Kr. Hvidtfeldt Nielsen (red), *Viden uden grænser 1920-1970. Dansk naturvidenskabs historie, bind 4* (s. 323-346). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Knudsen, Henrik (2010), *Videnskabens mand. Fysiologen, formidleren og forskningsaktivisten Poul Brandt Rehberg*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Kryger Larsen, Hans (1993), Københavns Universitet 1902-1936. I: Leif Grane & Kai Hørby (red.), *Københavns Universitet 1479-1979, bind 2: Almindelig historie 1788-1936*. København: Gad.
- Langholm, Sivert (2001), Das 'Humboldt-Modell' in Norwegen. Symbol, Begriff und Wirklichkeit. I: R. C. Schwinges (ed.), *Humboldt International. Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert* (s. 205-230). Basel: Schwabe.
- Larsen, Pelle Oliver (2010), *Professoratet: Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet 1870-1920*. Aarhus: Det Humanistiske Fakultet, Aarhus Universitet.
- Lehmann, Edvard (1914), Universitetskrav. I: *Gads Danske Magasin*, 1914, s. 415-423.
- Lepenies, Wolf (1989), Die Idee der deutschen Universität – Aus der Sicht der Wissenschaftsforschung. I: W. Lepenies: *Gefährliche Wahlverwandschaften. Essays zur Wissenschaftsgeschichte* (s. 140-160). Stuttgart: Philipp Reclam.
- McGucken, William (1984), *Scientists, society and state. The Social Relations of Science Movement in Great Britain 1931-1947*. Columbus, Ohio.
- Nielsen, Henry (red) (2001), *Nabo til Nobel. Historien om tretten danske Nobelpriser*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nørregaard, J. (1943), Københavns Universitet. I: Svend Dahl (red.), *Danmarks Kultur ved Aar 1940*, bd. 7. København: Det Danske Forlag.
- Ranulf, Svend (1939), *Videnskabens stilling i moderne stater*. København: Povl Branner.
- Ranulf, Svend (1946), *Socialvidenskabelige metodelære*. København: Munksgaard.
- Riis Larsen, Børge (2013), *Pædagogikhistorikeren Olaf Carlsen. Liv og værk*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Rothblatt, S. (1993), The limbs of Osiris: liberal education in the English-speaking world. I: S. Rothblatt & B. Wittrock (eds.), *The European and American university since 1800. Historical and sociological essays* (s. 19-74). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rüegg, Walter (ed) (2004), *A history of the university in Europe, vol. 3: Universities in the nineteenth and the early twentieth history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rüegg, Walter (ed) (2011), *A history of the university in Europe, vol. 4: Universities since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scharling, C. Henrik (1902), *Konsistorium og den akademiske Lærerforsamling. En Universitetsbetragtning*. København: Gad.
- Skjervheim, Hans (1993), Om den akademiske fridomen. I: Egil A. Wyller (red.), *Universitetets idé gjennom tidene og i dag* (s. 109-112). Oslo: Universitetsforlaget.
- Slagstad, Rune (2006), *Kunnskapens hus*. Oslo: Pax.
- Spranger, Eduard (1930a), Das Wesen der deutschen Universität. I: Eduard Spranger: *Gesammelte Schriften, Bd. 10: Hochschule und Gesellschaft* (s. 82-158). Heidelberg: Quelle & Meyer 1973.
- Spranger, Eduard (1930b), Hochschule und Staat. I: Eduard Spranger: *Gesammelte Schriften, Bd. 10: Hochschule und Gesellschaft* (s. 189-224). Heidelberg: Quelle & Meyer 1973
- Thue, Fredrik W. (1996), Det humanistiske fagfeltets historie. I: *Universitetet i Bergens historie, bind 2*. Bergen: Universitetet i Bergen.